

## A SOPRONI DEINOTHERIUM GIGANTEUM KAUP-FOGAK

† VITÁLIS ISTVÁN  
(II—I. I. táblával)

Már 1862-ben hírt adott Schwa ben a u arról, hogy Sopron város területén a Mihály-kápolnán túl, a Koronázódomb (Galgenberg) keleti oldalán, a homokfejtőben, a munkások *Deinotherium giganteum* Kaup fogakat leltek, amelyek azonban — Wolf H. 1870. évi közleménye szerint — ismeretlen helyre kerültek (1).

Szép és változatos *Deinotherium*-fogakat őriznek Sopronban a Városi Múzeumban.

1941-ben Kretzoi M. ismertetett a soproni Boor-féle homokbányából egy szépen megtartott *Deinotherium giganteum*-fogat (2). Ugyanabból a homokfejtőből Vendel M. is kapott darabokra töredezett *Deinotherium*-fogat.

Egy *Deinotherium*-tejfogat én is kaptam a pozsonyi országút mellett levő Boor-féle homokfejtőből.

\*

A soproni *Deinotherium*-fogak tanulmányozása során megállapíthattam, hogy a felsorolt helyeken őrzött fogak hat egyén maradványai.

I. A soproni *Deinotherium giganteum* Kaup első, legfiatalabb egyénének a fogsorából csak egy tejfog került elő a Boor-féle pozsonyiúti homokfejtőből, ahol azt a munkafelügyelőtől kaptam. Ugyaníott sok *Melanopsis fossilis* Mart. Gmelin = *Melanopsis martiniana* Fé r. házat gyűjtöttem; Vendel M. pedig két *Congeria zujovíci* Brus. teknőt talált, vagyis a szóbanforgó *Deinotherium giganteum* Kaup tejfog a pliocén alsó részéből: az alsó (pannóniai) pontusi homokból került felszínre.

A fogkorona zománca oldalt sárgászöld, felülről kékesszürke, fényes. A fagon három harántléc: proto-, deuteró- és tritoloph van, vagyis első zápfog, éspedig az alsó állkapocs jobboldali szárában: mol. inf. dextr.: M<sub>1</sub>. (II. tábla I. a és I. b.)

A rágási kopás mind a három harántlécen elég erős. A belső fogkúpoktól kifelé fokozatosan szélesedő sávot alkot. Erős kopás mutatkozik elől az előzápfog és hátul a második zápfog felől is.

A fogkorona hossza 66,8 mm; a szélessége 44,8 mm, a vastagsága 28,5 mm. A foggyökerek csőkevényesek, áthurcolódás következtében kopottak.

\*

II. A második *Deinotherium giganteum* Kaup egyén fogai közül a soproni Városi Múzeumban a következő 7 fogat őrzik: az alsó állkapocs jobb- és baloldali harmadik és negyedik előzápfogát, továbbá az alsó állkapocs jobboldali második és a baloldali második és harmadik zápfogát.

1. Wolf, H.: Die Stadt Oedenburg und ihre Umgebung. — Jb. d. k. k. geol. R. A. 21. Wien, 1870.  
2. Kretzoi M.: Szarmatakorai antilop Sopronból. — Földtani Közöny 71. Budapest, 1941.

Ennek a második egyénnek a fogai általában valamivel kisebbek, mint az eppelsheimié. A soproni fogakon a rágási kopás sokkal csekélyebb, mint az eppelsheimi egyén fogain: a soproni második *Deinotherium giganteum* Kaup fiatal egyén volt. A fogkorona zománca üde, világos sárgás szürke, fényes.

Az egyes fogokról a következőket említhetjük:

1. Az alsó állkapocs jobboldali első előzáfoga ( $P_3$ ). A fog koronája teljesen ép. Rágási kopás csak az elülső magas fogkúp hegyének a külső peremén van, amely végig húzódik a fog hosszában. (II. tábla II. 1.)

A fogkorona hossza 67,5 mm, szélessége 51,1 mm, magassága 56,6 mm.

A foggyökérnek csak a csonkja maradt meg, a többi része letöredezett. A foggyökéren öregszemű, vasrozsdás muszkovitos kvarchomok látható.

2. Az alsó állkapocs baloldali első előzáfoga ( $P_3$ ). A fogkoronán a hátsó belső fogsarok zománca lepattant. Rágási kopás a fogél külső peremén látható, a fog egész hosszában. A fogkorona mellső (elülső) részén árok húzódik végig (II. tábla II. 2.)

A fogkorona hossza 66,7 mm, a szélessége 50,7 mm, magassága 56,5 mm.

A foggyökér letöredezett.

3. Az alsó állkapocs jobboldali második előzáfoga ( $P_4$ ). A fogkorona teljesen ép. A rágási kopás legszembetűnőbb az elülső harántléc (protoloph) külső fogkúpjának a külső peremén és a hátsó (második) harántléc (deuteroloph) külső fogkúpjának a belső sarkán. (XLIX. tábla II. 3.)

A fogkorona hossza 74,9 mm, szélessége 60,5 mm, a magassága 47,1 mm.

A foggyökér letöredezett.

4. Az alsó állkapocs baloldali második előzáfoga ( $P_4$ ). A fogkorona teljesen ép. A rágási kopás viszonylag az elülső harántléc külső fogkúpjának a külső peremén a legerősebb. Onnan áterjed az elülső harántléc hátsó peremére, egész hosszban. Keskeny rágási kopás észlelhető a hátsó harántléc külső fogkúpjának külső peremén is. (XLIX. tábla II. 4.)

A fogkorona hossza 72,2 mm, szélessége 60,8 mm, magassága 48,0 mm.

A foggyökér letöredezett.

5. Az alsó állkapocs jobboldali második zápfoga ( $M_2$ ). A fogkorona majdnem teljesen ép, csak a második (a hátsó) harántléc (deuteroloph) belső fogkúpjának a gyökérfelőli része tört le. A rágási kopás viszonylag legerősebb a mellső (első) harántléc (protoloph) élének a hátsó peremén; a második (hátsó) harántléc (deuteroloph) élének a hátsó peremén is látni keskeny sávban rágási kopást. Az első harántléc külső (jobboldali) fogkúpjának a mellső oldalán is észlelhető rágási kopás, továbbá a második harántléc külső fogkúpjának a mellső sarkán, két síkban.

A harántlécek és a talon élén apró fogkúpocskák mutatkoznak. (I. tábla II. 5.)

A fogkorona hossza 84,6 mm, a szélessége 77,9 mm, a magassága 48,5 mm.

A foggyökerek letöredeztek. A foggyökerek között az üreget vasrozsdás világos szürke kvarchomok tölti ki.

6. Az alsó állkapocs baloldali második zápfoga ( $M_2$ ). — A fogkorona ép, csak az első (mellső) harántléc külső fogkúpjának a gyökér felőli részén tört le a zománc kis darabja. Az első harántléc éle félholdalakúan hátrafelé görbül, a második harántléc éle alig görbül. A második harántléc és különösen a talon élén másodfokúocskák mutatkoznak.

A rágási kopás viszonylag legerősebb az első harántléc élének a hátsó peremén; felényi a kopási sáv a második harántléc élének a hátsó peremén. Rágási kopás észlelhető a mellső harántléc belső (baloldali) fogkúpjának az elülső sarkán, valamint a má-

sodik harántléc belső (baloldali) fogkúpjának az elülső sarkán, két síkban; végül gyenge rágási kopás mutatkozik a talon külső részén, mell felől. (L. tábla, II. 6.)

A fogkorona hossza 82,6 mm, szélessége 76,5 mm, magassága 48,9 mm.

A foggyökerek letöredeztek. A foggyökerek között az üregeket vasrozsdás világos szürke kvarchomok tölti ki.

7. Az alsó állkapocs baloldali harmadik zápfoga ( $M_3$ ). — A fogkoronán csak az elülső harántléc belső (jobboldali) fogkúpja sérült (a belső oldal felől). A rágási kopás minimális. Viszonylag legszembetűnőbb a második harántléc (deuteroloph) külső (baloldali) fogkúpján a külső peremen, három befelé irányuló sík alakjában. Ugyanolyan, de gyengébb rágási kopás mutatkozik az elülső harántléc külső (baloldali) fogkúpjának a külső sarkán. Rágási kopás észlelhető keskeny sáv alakjában az elülső harántléc hátsó peremén is.

A hátsó harántléc élén 11 fogkúpocskára látható. A talon élén 5 fogkúpocskára észlelhető; a fogkúpocskák a külső oldal felől a belső oldal felé gyengülnek. (L. tábla II. 7.)

A fogkorona hossza 101,9 mm, szélessége 75,5 mm, magassága 47,4 mm.

A foggyökerek letöredeztek. A foggyökerek közötti üregeket fehéres színű durvaszemű kvarchomok tölti ki.

III. A harmadik soproni *Deinotherium giganteum* K a u p egyén fogsorából csak két fog maradt meg. Az egyik fog a felső állkapocs baloldali második (illetőleg negyedik) premolárisa, a másik fog az alsó állkapocs jobboldali utolsó zápfoga.

A harmadik soproni *Deinotherium giganteum* K a u p fogkoronái világos kékes-szürke színűek, opálosan fényesek. Az eppelsheiminél ennek a harmadik soproni egyénnek a fogai is kisebbek valamivel, a rágási kopás sem olyan erős, mint az eppelsheimi egyéné: a soproni harmadik egyén is fiatalabb egyén volt, mint az eppelsheimi.

Ennek a h a r m a d i k soproni egyénnek a megmaradt két fogáról a következők említhetők:

1. A felső állkapocs baloldali második előzápfoga ( $P^4$ ). — Ezt a fogat az Országos Magyar Természettudományi Múzeum Föld- és Őslénytárában őrzik. K r e t z o i M. már megemlékezett róla a soproni új antilopot ismertető cikkében (2).

A rágási kopás legerősebb, igen erős a hátsó belső fogkúpon, ahol 36 mm hosszú és 15 mm széles kopási felület keletkezett. Hosszú, de keskeny kopási sáv képződött a külső két kúp belső peremén is, továbbá belső mellső kúpon. A harmadik *Deinotherium*-egyén idős állat volt.

A talon egész hosszában rágási sáv vonul végig. (L. tábla III. 1.)

A fogkorona hossza 71,8 mm, a szélessége 78,3 mm, a magassága 45,2 mm.

A foggyökér egyik ága elég jól megmaradt, de hurcolódás következtében kavicszerűen koptatott.

2. A harmadik *Deinotherium*-egyén másik foga az alsó állkapocs jobboldali harmadik zápfoga ( $M_3$ ). — Ezt a fogat a soproni Városi Múzeumban őrzik. Csak a fogkorona maradt meg; az sem egészen ép: az elülső (mellső) harántléc (protoloph) mell felől sérült. A rágási kopás viszonylag legerősebb a két harántléc élének a hátsó peremén. (LI. tábla, III. 2.)

A fogkorona hossza 84,5 mm, szélessége 68,0 mm, a magassága 34,1 mm.

A foggyökerek egészben hiányzanak.

IV. A negyedik soproni *Deinotherium giganteum* Kaup egyén fogsorából csak a felső állkapocs baloldali második előzáfoga (P<sup>4</sup>) került a soproni Városi Múzeumba.

A fogkorona zománca sárgás zöldesszürke, felülete világos kékesszürke, a foggyökerek cementje sötét kékes színű.

Mind a négy fogkúp hegyén rágási kopás észlelhető; a rágási kopás átterjed a fogkúpok közeire is. (LI. tábla IV.)

A fogkorona hossza 66,0 mm, a szélessége 74,6 mm, magassága 44,8 mm.

A foggyökerek részben letöredeztek. A leginkább épségben maradt foggyökér hossza 46 mm.

\*

V. Az ötödik soproni *Deinotherium giganteum* Kaup fogsorából a felső jobboldali harmadik zápfogat (M<sup>3</sup>) őrzik a soproni Városi Múzeumban.

A fogkorona világos zöldes színű, fényes. A két harántlécen észlelhető rágási kopás nagy kiterjedésű, vagyis igen öreg egyén zápfoga ez. A fogkorona sajnos erősen sérült, és csak konzerválással sikerült a szétmállástól megmenteni. A fogkorona hossza 81,3 mm, szélessége 84,9 mm, magassága az erős rágási kopás következtében csak 29,7 mm.

A foggyökérből 89 mm hosszú rész maradt meg. A foggyökerek közötti üreget vasrozsdás apró kavicsos homok tölti ki. (LI. tábla V.)

\*

VI. A hatodik soproni *Deinotherium giganteum* Kaup egyén fogsorából a felső jobb első zápfog töredékeit V e n d e l M. szerezte a műgyetem soproni karának őslénytani gyűjteménye részére. Ez volt a legrosszabb állapotban. A csontdarabokat azonban sikerült annyira összeragasztani, hogy a fog helyzetét megállapíthattam. Az ismertetett 12 fog közül a felső állkapocs jobb oldaláról (M<sup>1</sup>) ez az egyetlen három harántlécű első zápfog.

A fogkorona sárgás színű, fényes. A rágási kopás mind a három harántlécen (proto-, deuter- és tritoloph) igen erős, s fokozatosan erősödik hátrafelé: a harmadik harántlécen a rágási kopás a fogkorona alapjáig ér le: a hat soproni *Deinotherium giganteum* Kaup egyén közül ez volt a legöregebb egyén. (LI. tábla VI.)

A fogkorona hossza 90,2 mm, szélessége 78,1 mm, magassága a mellső harántlécen 37,2 mm, de a hátsó (harmadik, illetve utolsó) harántlécen már csak 0,6 mm.

A foggyökerek letöredeztek.

\*

Sopron környékén a *Deinotherium giganteum* Kaup fogai *Mastodon longirostris* Kaup, *Aceratherium incisivum* Kaup, *Dorcatherium* sp., *Dystyloceras pannoniae* Kretzoi, *?Tragocerus amaltheus* Wagner sp. és egy meghatározhatatlan antilop-faj csontmaradványaival együtt fordul elő olyan kavicsos-homok lerakódásokban, amelyekből *Melanopsis fossilis* Gmelin (= *M. martiniana* Férr.), *Congerina zujovíci* Brus. került ki, vagyis a sopronvidéki *Deinotherium giganteum* Kaup az alsó pannóniai üledékekben található.

Hazánkban Baltaváron a levanteinek tekintett lerakódásokban a másodlagosan összemosott ősemelők között szintén gyakori a *Deinotherium giganteum* Kaup, ott a *Mastodon pentelici*, a *Helladotherium duvernoyi*, továbbá *Hipparion*, hiéna, stb. maradványokkal együtt lelték.

Németországban Eppelsheimnél a faj típusos lelőhelyén, valamint a Rajna völgyében Ulm, Ingolstadt körül a régibb pliocén lerakódások között

a *Deinotherium*-os homokban a *Deinotherium giganteum* K a u p csontmaradványokat együtt találták a *Mastodon longirostris*, az *Aceratherium incisivum*, a *Rhinoceros schleiermacheri*, a *Hipparion gracile* maradványaival.

Franciaország számos lelőhelyéről ismerünk *Deinotherium giganteum*-leleteket, melyek több helyen *Hipparion*-faunához kapcsolódnak.

A Bécsi medence *Deinotherium*-leletei még revizióra szorulnak.

Alsó pliocén *Hipparion*-faunáink (Baltavár, Polgárdi) *Deinotherium*-leletei méretre jóval felülmúlják az eppelsheimi típust, így feltehetőleg nem azonosíthatók vele-fajilag.

A keleteurópai — romániai, ukrajuai — leletek a *Deinotherium giganteum* K a u p és *D. gigantissimum* S t e f a n é s c u fajok közt oszlanak meg; az utóbbi szintviszonyai teljesen tisztázatlanok.

Bár a soproni *Deinotherium giganteum*-leletek alsó pannon és a baltavári *Deinotherium gigantissimum*-leletek legfelső pannon kora azt a feltevést valószínűsíti, hogy a két faj korban egymást váltja fel, a kérdés a leletek túl kis száma miatt egyelőre még nem dönthető el.

#### TÁBLAMAGYARÁZAT—TAFELERKLÄRUNG

##### XLIX. tábla.

- I. a. A soproni fiatal *Deinotherium giganteum* K a u p alsó állkapcsának első zápfoga  $M_1$  oldalnézetben.  
 I. b. A soproni fiatal *Deinotherium giganteum* K a u p alsó állkapcsának első zápfoga  $M_1$  felülről.  
 II. 1. A soproni második *Deinotherium giganteum* K a u p egyén alsó állkapcsának jobboldali első előzáfoga:  $P_3$   
 II. 2. A soproni második *Deinotherium giganteum* K a u p alsó állkapcsának baloldali első előzáfoga:  $P_3$ .  
 II. 3. A soproni második *Deinotherium giganteum* K a u p alsó állkapcsának a jobboldali második előzáfoga:  $P_4$   
 II. 4. A soproni második *Deinotherium giganteum* K a u p alsó állkapcsának baloldali második előzáfoga:  $P_4$

##### L. tábla.

- II. 5. A soproni második *Deinotherium giganteum* K a u p alsó állkapcsának jobboldali második zápfoga:  $M_2$   
 II. 6. A soproni második *Deinotherium giganteum* K a u p alsó állkapcsának baloldali második zápfoga:  $M_2$ .  
 II. 7. A soproni második *Deinotherium giganteum* K a u p alsó állkapcsának baloldali harmadik zápfoga:  $M_3$ .  
 III. 1. A soproni harmadik *Deinotherium giganteum* K a u p felső állkapcsának baloldali második előzáfoga:  $P^1$ .

##### LI. tábla.

- III. 2. A soproni harmadik *Deinotherium giganteum* K a u p alsó állkapcsának a jobboldali harmadik zápfoga:  $M_3$ .  
 IV. A soproni negyedik *Deinotherium giganteum* K a u p felső állkapcsának baloldali második előzáfoga:  $P^1$ .  
 V. A soproni ötödik *Deinotherium giganteum* K a u p felső állkapcsának jobboldali harmadik zápfoga:  $M^3$ .  
 VI. A soproni hatodik *Deinotherium giganteum* K a u p felső állkapcsának jobboldali első zápfoga:  $M^1$

**Зубы *Deinotherium giganteum* Kaup, найденные около г. Шопрон**

И. Виталиш

Автор описывал 13 зубов *Deinotherium giganteum* Kaup, происходящих от 6 особ разного возраста. Эти остатки обнаружались около г. Шопрон в песках, которые, на основании окружающей фауны, оказывались ниже-паннонскими.

***Deinotherium giganteum* Kaup Zähne von Sopron**

I. VITÁLIS

Verfasser beschreibt aus dem Sand der Soproner Gegend, — der durch die Begleitfauna als unterpannonisch bezeichnet wurde, — 13 Stück Zähne von *Deinotherium giganteum* Kaup, die von sechs Individuen verschiedenen Alters stammen.